

MESLEKİ SAHTEKARLIK TEORİSİNİN EVRİMİ VE ACFE YAKLAŞIMI

THE EVOLUTION OF OCCUPATIONAL FRAUD THEORY AND THE ACFE APPROACH

Esra ALBAYRAK¹

Cite As: Albayrak, E. (2021). "Mesleki Sahtekarlık Teorisinin Evrimi ve ACFE Yaklaşımı", International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies, (e-ISSN:2587-2168), Vol:7, Issue:25; pp:61-70.

ÖZET

Muhasebe ve denetim dünyasında suiistimal, hile ve yolsuzluğa yönelik yaklaşımlar ve mücadele yollarına dair teorik tartışmalar son 20 yılda giderek arttı. 2000'li yıllardan itibaren dünya çapında küreselleşmenin ve dijitalleşmenin yoğunlaşması, büyük şirketleri yüksek profilli kurumsal skandallarla karşılaşması bu tartışmaları derinleştirdi. Bu çalışmada hile, yolsuzluk ve suiistimal teorisi alanında geçtiğimiz yüzyılın başından itibaren yürütülen çeşitli tartışmaları özetliyoruz. Ayrıca dünyanın en büyük mesleki organizasyonlarından biri olan ACFE'nin (Uluslararası Sertifikalı Suiistimal Denetçileri Derneği) suiistimal tanımları ve raporları ışığında, dünyadaki hile ve yolsuzluk tartışmalarının genel bir panoramasını sunmayı hedefliyoruz.

Anahtar Kelimeler: ACFE, Association Of Certified Fraud Examiners, Uluslararası Sertifikalı Suiistimal Denetçileri Derneği, mesleki sahtekarlık, varlıkların kötüye kullanılması, yolsuzluk, finansal tablo sahtekarlığı.

ABSTRACT

In the accounting and auditing world, theoretical discussions about approaches and ways to combat misconduct, cheating and corruption have grown steadily over the past 20 years. The intensification of globalization and digitalization around the world from the 2000s, when large companies faced high-profile corporate scandals amplified these discussions. In this study, we summarize the various discussions conducted since the beginning of the last century in the field of cheating, corruption and misconduct theory. Besides, in light of the definitions and reports of misconduct of ACFE (Association of Certified Fraud Examiners), one of the largest professional organizations in the world, we aim to present a general panorama of the cheating and corruption discussions around the world.

Keywords: ACFE, Association of Certified Fraud Examiners, occupational fraud theory, asset misappropriation, corruption, financial statement fraud.

1. GİRİŞ

Muhasebe ve denetim dünyasında hile ve yolsuzluğa yönelik yaklaşımlar ve mücadele yollarına dair teorik ve pratik tartışmalar son 20 yılda giderek yoğunlaştı. 2000'li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde ENRON, World-Com ve HealthSouth, Avrupa'da ise Parmalat, Royal Ahold ve Vivendi Universal gibi büyük şirketlerde yaşanan yüksek profilli kurumsal skandallar bu tartışmaları tetikleyen önemli bir gelişmeler oldular. Hileli mali raporlama, kazanç yönetimi, denetim sorunları gibi alanlardaki mevcut yaklaşımlar da sorgulanmaya başlandı. 2000'li yıllara kadar başta Amerika ve Avrupa olmak üzere tüm dünyada denetim standartlarının temeli olarak görülen *dolandırıcılık üçgeni* (AICPA, SAS 99 2002) yaklaşımları yetersiz görülmeye başlanırken, yeni kurumsal dolandırıcılık olgularından hareket ederek günün ihtiyaçlarına uygun yeni dolandırıcılık modelleri (Wolfe ve Hermanson 2004; Dorminey vd. 2010) gündeme geldi. Globalleşen ve dijitalleşen dünya ekonomisi koşullarında mesleki dolandırıcılık kavramına yeni bir bakış açısı ve teorik çerçeve kazandırılması gerektiğini düşünen birçok araştırmacı da (örn. Cohen vd. 2010) yeni yaklaşımlar geliştirdiler.

Bu makalede bu alandaki yaklaşımları geçmişten günümüze kısaca özetleyecek ve hile, yolsuzluk ve mesleki dolandırıcılıkla mücadele konusunda en etkili uluslararası kurumlardan biri olan olan ACFE'nin (Association Of Certified Fraud Examiners -Uluslararası Sertifikalı Sahtekarlık Denetçileri Derneği) yolsuzluk ve mesleki dolandırıcılık yaklaşımına yakından bakacağız.

2. ADAM SMİTH'TEN EDWİN SUTHERLAND'A "BEYAZ YAKALI SUÇLAR"

Mali suçlar ve dolandırıcılık insanlar arası ticaretin başlangıcından bugüne kadar var olmuştur. Bu nedenle binlerce yıl önce insanlar arasındaki ticareti güvence altına almak için zaman zaman ilkel biyometrik uygulamalara başvurulmuş, dolandırıcılığı engellemeye yönelik arayışlar tarih boyunca devam etmiştir. (Woodward vd., 2003) Modern çağın ve çağdaş kapitalizmin ilk büyük araştırmacısı Adam Smith'in dolandırıcılık ve suiistimalden kaynaklanan israf nedeniyle hissedarların yaşadığı sıkıntıları ve sermaye

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilim Enstitüsü, Muhasebe ve Denetim ABD, İstanbul/Türkiye.

 <https://orcid.org/0000-0001-9559-1525>

kaybını da incelemek zorunda kalması hile ve dolandırıcılığın günümüze kadar uzanan evrimini kavrayabilmek açısından bir başlangıç olarak görülebilir. (Smith, A., 1976)

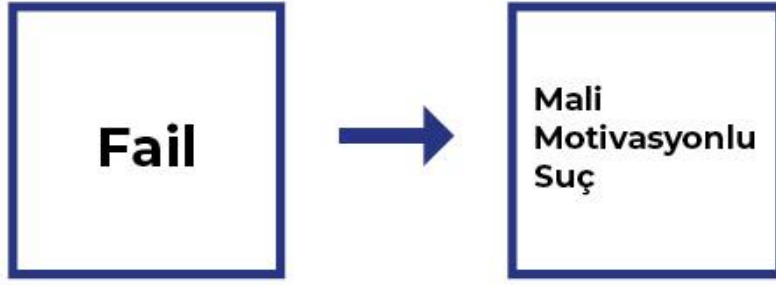
19. yüzyılın başlarından itibaren dolandırıcılık, mali suçlar ve mesleki sahtekarlık olgularının artmaya başlaması dikkat çekmekle birlikte, bu suçlar uzun yıllar. Boyunca esas olarak şiddet içeren suçlara odaklanmış olan kriminolojinin, mali ve adli bilimlerin ikincil bir gündemi olarak ele alınmıştır. 1940'lı yıllara kadar hile, dolandırıcılık ve mesleki sahtekarlığı diğer suç türlerinden kategorik olarak ayıran ve genellikle ceza mahkemelerinde değil hukuk mahkemelerinin konusu olarak ele alan geleneksel kriminoloji yaklaşımı egemen olmuştur.

Bu egemen yaklaşımı dönüştüren ve mali suçlara yönelik bakış açısına yeni boyutlar kazandıran kişi kriminolog ve sosyolog Edwin Sutherland olmuştur. Ekonomistlerin iş yöntemlerini ve ekonomi dünyasını çok iyi bildiklerini, ancak bunları suç açısından değerlendirmeye alışkın olmadıklarını vurgulayan Sutherland, birçok sosyoloğun ve adli kurumun da suç kavramını yakından tanıdığını ancak bunların iş dünyasındaki biçimlerini görmeye alışkın olmadıklarını belirtmiştir. Sutherland, öncü olarak nitelendirebileceğimiz çalışmalarında bu iki bilgi gövdesini birleştirmeye yönelmiştir.

1920'li yıllarda büyük bir patlama gösteren mali suçlardan hareket eden ve 1929 Ekonomik Bunalımı döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nde ekonomi-siyaset dünyasıyla suç dünyasının yakın ilişki içinde olduğu gerçeğine işaret eden Sutherland, *şirket içi suiistimal, mesleki dolandırıcılık* gibi kavramları yeniden ele almıştır. Sutherland'ın geliştirdiği "Beyaz Yakalı Suçlar" (*The white-collar criminal*) kavramı günümüzde de halen yaygın olarak kullanılmaktadır. (Sutherland, E.H.,1940)

Sutherland'ın tartışma çerçevesi öncelikle resmi suç istatistiklerinin alt sınıflarda yüksek, üst sınıflarda düşük oranda olmasının ve bir yılda cezaevine girenlerin yüzde ikisinden azının üst sınıflara mensup olmasının yanıltıcı olduğuna işaret etmektedir. Kriminologların ve sosyologların o güne kadar ceza ve infaz kurumlarından elde edilen vaka geçmişlerini ve suç istatistiklerini temel veri olarak kullandığını ve bu verilerden hareketle suç teorileri ürettiğini vurgulayan Sutherland, kamunun yayınladığı verilerin genel suç davranışlarını kavramak için yetersiz olduğunu eklemektedir. (Sutherland, 1940) Toplumdaki suç davranışları istatistiksel olarak temel sosyal hizmetlerden ve ekonomik refahtan yoksun alt sınıflarda yoğunlaştığı için, bilim adamlarının ve kamu görevi yürüten kişilerin suçu genel olarak yoksullukla ve çocukluk yaşantılarıyla ilişkili psikolojik bir durum olarak varsaymalarını iki temel açıdan eleştirmektedir. Birinci olarak Sutherland'a göre, suç teorileri ve adli bilimler alanında yapılan çalışmalar alt sınıflardan olmayan kişilerin geniş suç davranış modellerini kapsamamaları nedeniyle önyargılıdır ve bu alanlardan biri de iş adamlarının ve profesyonellerin suç davranışlarıdır. İkinci olarak toplumsal ve hukuki normlar açısından bu gruplardan kişilerin işlediği suçlar, suçtan ziyade birer "kabahat" olarak görülmektedir. Bu durum söz konusu suçlarla ve yarattıkları sonuçlarla mücadele edilmesini engelleyen en önemli faktörlerden biri durumundadır.

Edwin Sutherland ve izleyicileri bu nedenlerle mali suçların temel bir suç kategorisi olarak öncelikle net bir şekilde tanımlanmasını önermiştir. Amerikan şirketleri ve yöneticileri tarafından araştırmasına konu olan yirmi yılda işlenen suçları analiz ederek, *"saygınlık ve yüksek sosyal statü sahibi bir kişi tarafından mesleği sırasında işlenen suçlar"* (Sutherland, 1940) olarak tanımlayan Sutherland, bu suçları *Beyaz Yakalı Suçlar* olarak sınıflandırmıştır. Geniş bir suçlar yelpazesi içinde tapu daireleri, demiryolları, sigorta, silah sanayii, bankacılık, kamu hizmetleri, borsalar, petrol endüstrisi, emlak, alacak-iflas düzenlemeleri ve siyasetin finansmanı alanlarında yürütülen soruşturmalardan hareket eden Sutherland, beyaz yakalı suçluluğun en çok şirketlerin mali tablolarındaki yanlış beyanlar, borsada manipülasyon, ticari rüşvet, çıkar sağlama amaçlı sözleşmeler, hukuki mevzuattan kaçınmak için rüşvet verme ve vergi sahtekarlıkları gibi alanlarda yoğunlaştığına işaret etmiştir. Diğer yandan Sutherland beyaz yakalı suçlardan kaynaklanan maddi kayıp ne kadar büyük olursa olsun, bu suçlar aracılığıyla sosyal ilişkilere verilen zararın daha da büyük olduğuna işaret etmiş, beyaz yakalı suçların *kamuya olan güveni yıktığını ve toplumsal yaşamda güvensizlik yarattığını* vurgulamıştır. Sutherland beyaz yakalı suçların o güne hüküm süren algının tersine hukuk mahkemelerinde görülecek kabahat sınıfından bir suç değil, ağırlığına göre ceza mahkemelerinde ele alınması gereken *gerçek bir suç* olduğunu göstermiştir. Sutherland, o güne kadar çoğunlukla davacıların tazminat talepleri nedeniyle ceza mahkemelerinde değil hukuk mahkemelerinde görülen, organize bir faaliyet olarak değil genellikle bir kişiyle sınırlandırılan beyaz yakalı suç davalarının hukuksal olarak da eşitsizlik üreten bir yapıda sürdürdüğünü gösterirken Şekil 1.'den de izlenebileceği gibi o güne kadar faili ve suçu birbirinden kesin çizgilerle ayıran bireysel suç teorisine dayanan mali suçlar anlayışının çağdaş mali suçlar açısından yetersiz kaldığına işaret etmiştir. (Dorminay vd., 2012)

Şekil 1. Mali Motivasyonlu Suçlar İçin Temel Kavramsal Model

Kaynak: Basic Conceptual Model for Financially Motivated Crime (Dorminay vd., 2012)

Sutherland'a göre alt sınıfların işlediği suçlar polisler, savcılar ve hakimler tarafından, para cezası, hapis ve ölüm cezası şeklinde sert cezai yaptırımlarla ele alınırken, üst sınıfa ait suçlar ya hiçbir resmi işlemle sonuçlanmaz ya da hukuk mahkemelerinde tazminat davasıyla neticelenmekte ve bireysel kabahatler olarak görülmektedir. Çoğunlukla müfettişler, idare kurulları veya komisyonlar tarafından uyarı, durdurma emri şeklinde cezai müeyyidelerle karşılaşan beyaz yakalı suçlular da idari olarak diğer suçlulardan ayrı tutulmaktadır. Büyük ölçüde bu davranışın bir sonucu olarak toplum tarafından olduğu kadar diğer suçlular tarafından da gerçek suçlular olarak görülmemekteydiler. Beyaz yakalı suçluların yasa önündeki ayrıcalıklı konumu, bir ölçüde rüşvet ve siyasi baskılardan, özellikle de suç işleyen kişiler olmalarına rağmen kendilerine halen saygı gösterilmesinden kaynaklanıyordu. Sutherland, Ortaçağ toplumundaki en güçlü grubun bir tür dokunulmazlık halesiyle çevrili "din adamları" olması gibi, iş adamlarının ve beyaz yakalıların da benzer bir göreceli dokunulmazlık sahibi olduğunu vurguluyordu. (Sutherland, 1940) Bunun ise beyaz yakalı suçluların gücünün aksine, kurbanlarının zayıflığından, tüketicilerin, yatırımcıların ve hissedarların örgütsüz ve teknik bilgiye sahip olmadıkları için kendilerini koruyamamalarından kaynaklandığını ve toplum tarafından hafife alınan bir etkiye sahipti. (Strader, 2002).

Sonuç olarak, Sutherland kriminoloji ve sosyoloji literatürüne damga vuran çalışmasında suç davranışının genel olarak yoksulluktan ya da yoksullukla ve çocuklukla ilişkili psikopatik ve sosyopatik koşullardan kaynaklandığı teorisinin yetersizliğine vurgu yapıyor, geleneksel suç teorisinin üç nedenden dolayı tartışmalı olduğunu düşünüyordu. İlk olarak, bu genelleme beyaz yakalı suçluların davranışlarını neredeyse tamamen göz ardı ediyor, yoksullar aleyhine önyargılı bir örnekleme dayanıyordu. İkincisi, suçluluğun yoksullukla yakından ilişkili olduğuna dair genelleme açıkça beyaz yakalı suçlular için geçerli değildi. Üçüncüsü az sayıda istisna dışında, beyaz yakalı suçlular yoksulluk içinde değildi, gecekondu mahallelerinde, banliyölerde ya da kötü şekilde bozulmuş ailelerde yetiştirilmiyorlardı. Geleneksel kriminolojinin "bugünün suçlusu dünün sorun çocuğudur" önermesi beyaz yakalı suçlular için nadiren doğrudu. Bu nedenlerle sorunu derinlemesine tartışabilmek ve önleyebilmek için "beyaz yakalı suçlular"ın da tıpkı diğer suç türleri gibi gerçek bir suç olarak anlaşılması öncelikli önem taşıyordu.

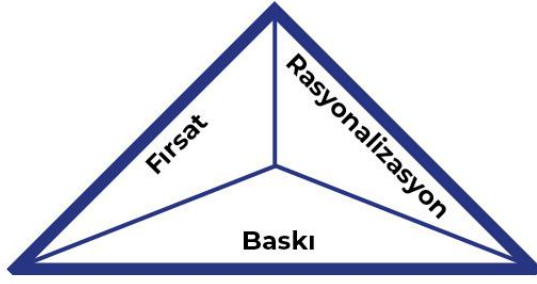
3. DOLANDIRICILIK ÜÇGENİ VE MALİ SUÇLAR

E. Sutherland'ın doktora öğrencisi Donald Cressey'in çalışmaları, bugün halen beyaz yakalı suçların anlaşılması, tanımlanması ve engellenmesi yönünde önemli bir adımı temsil eden *dolandırıcılık üçgeni* (*suiistimal üçgeni*) teorisi çerçevesinde kuruldu. Cressey'in 1950'li yılların başlarında yayımlanan zimmete para geçirmeye ve bu suçu işleyen kişileri sahtekarlık yapmaya iten koşulları tartışan çalışması, Joliet'teki Illinois Eyalet Hapishanesi'nde 250 mahkumla 5 ay süreyle yaptığı görüşmelere dayanıyordu. Cressey, beyaz yakalı suçlar için hapis cezasına çarptırılan hükümlüler arasındaki ortak özellikleri ele aldığı anda bu kişilerin,

- (1) Çözülemez bir mali sorun baskısı yaşadıklarını;
- (2) Belirli bir işletmenin faaliyetleri hakkında güvenilir bilgilere erişmekten kaynaklanan çeşitli fırsatlara sahip olduklarını;
- (3) Bu kişilerin kendilerine duyulan güveni ihlal etmelerinin suç davranışı oluşturmayacağını düşündüklerini gördü. Bu kişiler kendilerini kötü bir şey yapmış dürüst insanlar olarak algılamaya devam ediyorlardı.

Cressey'in *Baskı, Fırsat ve Rasyonalizasyon* olarak tanımladığı ortak özellikler izleyen yıllarda "Dolandırıcılık Üçgeni" (*Fraud Triangle*) adlandırılan modelin temelini oluşturdu. (bkz. Şekil. 2)

Şekil 2. Dolandırıcılık Üçgeni

Şekil 1. Mali Motivasyonlu Suçlar İçin Temel Kavramsal Model
Kaynak: (Kassem ve Higson, 2012)

1953'te araştırmasını “Other People’s Money” (*Başka İnsanların Parası*) adıyla bir kitap olarak da yayınlayan Cressey, kişilerin karşılaştığı çözülemez-paylaşılamaz (*non-sharable*) mali sorunları da altı kategoriye ayırdı:

- ✓ Borçları geri ödemede zorluk, kişisel başarısızlıktan kaynaklanan sorunlar,
- ✓ Rast gitmeyen işler (enflasyon veya durgunluk gibi kontrol edilemeyen iş başarısızlıkları),
- ✓ Fiziksel izolasyon (güven ihlal eden kişi kendisine yardım edebilecek insanlardan izole edilmiştir),
- ✓ Statü kazanma arzusu (kişinin imkanlarının ötesinde yaşaması)
- ✓ İşveren-işçi ilişkileri (işverenin haksız muamelesi).

Denetim literatüründe araştırmacılar, dolandırıcılık üçgeninin bileşenlerini farklı şekilde tanımlamış ve her biri için farklı örnekler vermiş olsalar da dolandırıcılık üçgeni teorisi olarak bilinen Cressey’in dolandırıcılık kuramı başta Amerika olmak üzere tüm dünyada geniş çapta desteklendi ve denetim uzmanları ve standartları belirleyenler tarafından dolandırıcılığı tespit etmek için günümüze kadar yararlı olan etkin bir araç olarak kullanıldı.

1987'de, Treadway Komisyonu hem iddia edilen hem de kanıtlanmış hileli mali raporlama örneklerini gözden geçirdi ve Cressey’in bulgularını destekleyen bir rapor yayınladı.² AICPA (American Institute of Certified Public Accountants) tarafından 2002 yılında tanımlanan SAS 99'da (Statement on Auditing Standards No. 99: Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit) tanımlanan dolandırıcılık tanımlarıyla Cressey’in yaklaşımı bir standart haline geldi. 2002'de SAS No. 99, Cressey'in dolandırıcılık üçgeninin kullanımını şu sözlerle destekledi: “*Dolandırıcılık gerçekleştiğinde genellikle üç koşul mevcuttur. Birincisi, yönetimin veya diğer çalışanların, dolandırıcılık yapmak için bir neden sağlayan bir teşviki vardır veya kişiler baskı altındadır. İkinci olarak, bir dolandırıcılığın işlenmesi için bir fırsat sağlayan kontrollerin yokluğu, etkisiz kontroller veya yönetimin kontrolleri geçersiz kılma yeteneği gibi koşullar mevcuttur. Üçüncüsü, müdahil olanlar bir sahtekarlık eylemini rasyonelleştirebilirler. Bazı kişiler, bilerek ve kasıtlı olarak dürüst olmayan bir eylemde bulunmalarına izin veren bir tutum, karakter veya bir dizi hatalı etik değere sahiptir. Ancak, aksi takdirde dürüst kişiler bile, kendilerine yeterli baskı uygulayan bir ortamda dolandırıcılık yapabilirler. Teşvik veya baskı ne kadar büyükse, bir bireyin dolandırıcılık yapmanın kabul edilebilirliğini rasyonelleştirme olasılığı o kadar yüksektir.*” (akt. Kassem ve Higson, 2012)

Buna ek olarak 2009 yılında, Amerikan Uluslararası Denetim Standartları Kurulu (*Auditing Standards Board*) Uluslararası Denetim Standardı 240'ın (ISA 240) gözden geçirilmiş yeni bir versiyonunu yayınladı: Buna göre Finansal Tabloların Denetiminde Denetçinin Hileye İlişkin Sorumlulukları bölümünde “*Hileli finansal raporlama veya kötüye kullanma dolandırıcılık için teşvik veya baskı, bunu yapmak için algılanan bir fırsat ve fiilin bir ölçüde rasyonelleştirilmesini içerir*” notu yer aldı. Standart ayrıca üç dolandırıcılık riski faktörü için örnekler de sağladı. Örneğin, hileli finansal raporlama yapmaya yönelik teşvik veya baskı, beklenen (ve belki de gerçekçi olmayan) bir kazanç hedefine veya finansal sonuca ulaşmak için yönetimin işletme dışındaki veya içindeki kaynaklardan baskı altında olduğu durumlarda mevcut olabilir. Güveni ihlal eden kişi güven konumunda olduğunda veya iç kontrolde belirli eksiklikler hakkında bilgi sahibi olduğunda, sahtekarlık yapmak için algılanan bir fırsat mevcut olabilir. Standart ayrıca, bireylerin hileli bir eylemde

² Treadway Komisyonu olarak bilinen Sahte Mali Raporlama Ulusal Komisyonu, 1985 yılında The American Institute of Certified Public Accountants (AICPA), American Accounting Association, Financial Executives Institute (FEI), Institute of Internal Auditors ve Institute of Management Accountants (IMA) in ortak sponsorluğunda kurulmuştur. Treadway Komisyonunun en önemli hedefi; sahte mali raporların nedenlerini belirlemek ve meydana gelme olasılığını azaltmaktır.

bulunmayı rasyonelleştirebileceklerinden de bahsetti. ISA 240 ayrıca denetim ekibi üyelerinden, işletmenin dolandırıcılığa yatkınlığını tartışmalarını gerekli kıldı ve onları, yönetimi veya diğerlerini dolandırıcılık yapmaya teşvik edecek veya baskı oluşturabilecek, işletmeyi etkileyen iç ve dış faktörleri de göz önünde bulundurmaya çağırdı.

Cressey'in dolandırıcılık kuramı yaklaşık yarım yüzyıllık tartışmalar sonucunda genel kabul görmesine ve denetim sistemini düzenleyici kurumlar tarafından da resmi bir standart haline gelmesine rağmen birçok araştırmacı Cressey'nin dolandırıcılık üçgeni modelinin dolandırıcılığı tespit etmek ve önlemek için tek başına yetersiz bir araç olduğunu savundular. Dolandırıcılık üçgeni modelinin kullanımının risk değerlendirmesinin iyileştirilmesini sağlayabileceğini ancak bazı dolandırıcılık eylemlerinin dikkatli bir şekilde değerlendirilmesinde yetersiz kaldığını öne sürdüler. Bu bağlamda, dolandırıcılık üçgeni, fail odaklı bir kuram olmasına rağmen bu tür eylemler için beyaz yakalı suçlunun tüm özelliklerini yeterince ele almıyor gibi görünmekteydi. Bu nedenle Albrecht ve diğerleri (1984), Wolfe ve Hermanson (2004), Kranacher vd. (2010), Dorminey vd. (2010) yayınladıkları çalışmalarla dolandırıcılık üçgeni modelinin tek başına yeteri kadar çözümleyici olmadığını, caydırıcı önlemler geliştirmek açısından da yetersiz olduğunu savundular.

Dolandırıcılık üçgeni modeline yönelik ilk önemli geliştirme çabası "Dolandırıcılık Ölçek Modeli" yaklaşımıyla geldi. (Albrecht vd.,1984). Cressey'in Dolandırıcılık Üçgenini büyük ölçüde geçerli kabul etmekle birlikte, Albrecht, Howe ve Romney tarafından yürütülen çalışma üçgen teorisinin eksikliklerine dikkat çeken yeni bir model arayışlarının ilk örneklerinden biriydi.

1979'da Amerikan denetleme şirketi KPMG, işyerinde dolandırıcılığı ve bunun nasıl tespit edileceğini incelemek için kriminoloji, muhasebe ve psikoloji alanlarında deneyime sahip bir grup araştırmacıyla çalışmaya başladı. Grup kendi araştırmalarını yaptıktan sonra, üç bileşenin bir araya geldiğinde dolandırıcılık modelini (1) Durumsal baskılar, (2) Dolandırıcılık fırsatları ve (3) Kişisel bütünlük (karakter-dürüstlük) olarak açıkladı. KPMG araştırma ekibi, Cressey'in önerisindeki gibi suç motivasyonuna temel oluşturan kişinin yaşadığı finansal baskının çözülemez-paylaşılamaz olmasının gerekmediğini vurgulamakla birlikte iki teori arasındaki benzerliklere de dikkat çeken bir dolandırıcılık ölçek modeli geliştirdiler. Bu ekibin üyelerinden biri olan W. Steve Albrecht, çalışmadan sonra bu ilkeler üzerinde araştırmaya devam etti ve sonunda "dolandırıcılık üçgeni" ile ilgili Cressey kuramına atıfta bulunmaya devam etti. Albrecht daha sonra 1988 yılında kurulan *Sertifikalı Dolandırıcılık Denetçileri Derneği'nin* (ACFE) de ilk başkanı olacaktı. Kısmen Albrecht'in etkisi nedeniyle, ACFE bugün de esas olarak hile üçgenini kurumsal muhasebeciler ve denetçilerin mesleki dolandırıcılık vakalarını tespit etmelerine yardımcı olmak için kullanılmaktadır. (Homer, 2020)

KPGM bünyesindeki çalışma ekibi dolandırıcılık nedeni olarak bireyi etkileyen baskılar, fırsatlar ve rasyonalizasyon sürecinin önemine dikkat çekti. Ancak bir kişinin kuruluştaki konumunun dolandırıcılık yapma fırsatına katkıda bulunduğuna da işaret ettiler. Bununla birlikte, baskı / saikin, mali veya mali olmayabileceğini belirttiler ve dolandırıcılığı güdüleyebilecek algılanan baskılara örnekler verdiler. (Albrecht vd. 2008, 2010). Kişisel mali kayıplar, düşen satışlar, diğer şirketlerle rekabet edememe, ağgözlülük, imkanların ötesinde yaşama, kişisel borç, yetersiz kredi, kısa vadeli kredi krizlerini karşılama ihtiyacı, mali tahminleri karşılayamama ve beklenmedik mali ihtiyaçlar söz konusu olabilirdi. Mali olmayan baskı örneklerini de hile ve dolandırıcılığın motivasyonları arasında sayan Albrecht ve arkadaşları sonuçları gerçek performanstan daha iyi raporlama ihtiyacı, işten kaynaklanan hayal kırıklıkları ve mali sistemde başarı kazanmanın çok zorlaşması gibi olguları da baskı örnekleri olarak gören yeni bir yaklaşım gerektiğini belirttiler. Araştırmasının odak noktasını, suiistimal yapan kişilerdeki baskı (pressure), fırsat (opportunity) ve dürüstlük-kişisel bütünlük (integrity) faktörleri oluşturuyor, bu faktörlere etki eden etkenler inceleniyordu.

Albrecht ve arkadaşlarının KPMG bünyesinde yürüttüğü mali suçların kökenini inceleyen çalışma, aynı zamanda suç davranışını açıklamak ve suçla mücadele etmek için yalnızca sosyoloji ve kriminoloji literatürünün değil, muhasebe ve denetim literatürünün de etkin bir şekilde kullanılabilmesine işaret ediyordu. (Homer, 2020) İzleyen dönemde mali suçlarla mücadele ve dolandırıcılık üçgeni konulu tartışmaların neredeyse tamamına yakını muhasebe ve denetim literatürü içinde yer bulmaya başladı.

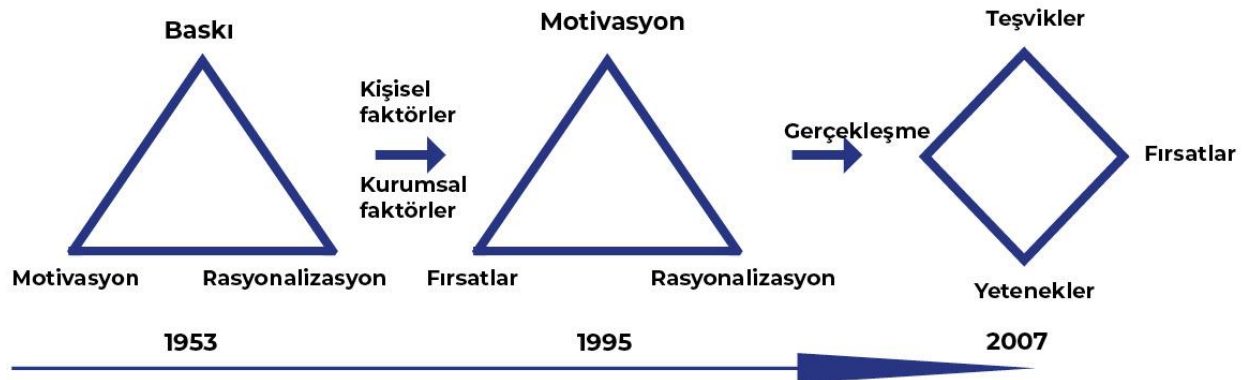
1980'li yıllardan itibaren dolandırıcılık üçgeni birçok ulusal ve uluslararası denetim ve muhasebe politikasının temeli haline geldi (Soltani, 2014) ancak tartışmalar devam etti. Birçok revizyon önerisi içinde kuruluşların kendi özelliklerini yansıtan dört unsurun (Cieslewicz, 2012), beş unsurun (Tugas, 2012) veya altı unsurun (Soltani, 2014) ele alınması gibi öneriler gündeme geldi. Dolandırıcılık üçgeni alanındaki

çalışmalar ABD dışındaki birçok ülkedeki mali suçlara uygulandı ve çalışmalar hem şirketleri hem de bireyleri içeren mali suç vakalarını inceledi.

Bu dönemde Wolfe ve Hermanson tarafından ortaya atılan Dolandırıcılık / Suiistimal Elması (Fraud Diamond) kuramı Cressey teorisini geliştiren en önemli çalışmalardan biri oldu. (Wolfe ve Hermanson, 2004). Bu çalışma dolandırıcılık üçgenine dördüncü bir faktörü, yani yetenek (capability) faktörünü eklemeyi öneriyordu. Yetenek (fırsattan yararlanabilme becerisi) kişilerin organizasyondaki pozisyona ve yeterli bilgiye sahip olmalarına bağlıdır. Suiistimalin gerçekleşmesinde, baskı ve fırsatlar, birini dolandırıcılığa giden yola yaklaştırır, ancak bu, dolandırıcılık eylemi yapma fırsatlarından yararlanma becerisi (yeteneği) gerektirir. Bir yetenek faktörü eklemenin yanı sıra, dolandırıcılık elmas teorisi baskı faktörünü de yeniden ele alır. Buna göre dolandırıcılıkta baskı faktörü sadece mali baskıya atıfta bulunamaz. Örneğin, birden fazla tarafın dahil olduğu bir rüşvet vakasında, ilgili tüm tarafların finansal ihtiyaçlar tarafından motive edilmeme olasılığı vardır ve sengin ve toplumda etkili olan yöneticiler de dolandırıcılığa karışmaktadır. (Dorminey, 2012) Bu, mali faktörlerin dolandırıcılığın ana nedeni olmadığını açıkça göstermektedir. Dolandırıcılığı motive edebilecek durumsal baskı, MICE modeli ³ olarak daha iyi bilinen dört faktör nedeniyle ortaya çıkabilir: Para (para), ideoloji, zorlama (zorlama) ve yetkinin kötüye kullanımı. Finansal baskıyı ifade eden şey bu dört faktörden yalnızca biridir (para). İdeoloji faktörü, failin, dolandırıcılık yapmadaki davranışının daha büyük bir toplumsal yarar için olduğuna dair bir varsayımdır. Örneğin fail, yasadışı yollardan gelir elde etmenin sorun olmayacağını, parayı daha iyi amaçlar için kullanacağını düşünmektedir. Zorlayıcı faktörler ise gözdağı veren ve dolandırıcılık yapmakla tehdit eden üçüncü şahıslar olduğunu göstermektedir. Yetkinin kötüye kullanımı ise kişinin dolandırıcılık yaparsa tespit edilmeyeceğini düşünmesine dayanan bir kişisel güç duygusunun tezahürüdür. Ayrıca ego, belirli bir yaşam tarzını sürdürme veya elde etme arzusuyla da yönlendirilir. (Dorminey, 2012)

Son yıllarda muhasebe ve denetim alanında Dolandırıcılık Elması ya da Yeni Dolandırıcılık Üçgeni Modeli (New Fraud Triangle Model) olarak bilinen yaklaşımı geliştirme ve derinleştirme yönünde tartışmalar sürmektedir. (Kassem ve Higson 2012).

Sonuç olarak Sutherland ve Cressey'den başlayarak yarım yüzyılı aşan bir süre boyunca yapılan çalışmalar Şekil 3.'de görülebileceği gibi dolandırıcılık üçgeninin çeşitli yönlerden geliştirilmesi ve yeniden ele alınması yönünde bir dizi gelişmeye neden olmuştur.

Şekil 3. Dolandırıcılık Ölçeğinin Evrimi

Kaynak: Compiled by authors with reference to Albrecht, Williams, Wernz (1995), Bressler, Bressler (2007), Cressey (1973). Akt. Mackevičius, Jonas & Giriūnas, Lukas. (2013). TRANSFORMATIONAL RESEARCH OF THE FRAUD TRIANGLE. Ekonomika. 92. 150-163. 10.15388/Ekon.2013.0.2336.

Bu çerçevede Amerika merkezli olmakla birlikte tüm dünyada dolandırıcılık ve sahtecilikle mücadelenin önemli kurumlarından biri olan Uluslararası Sertifikalı Sahtekarlık Denetçileri Derneği-ACFE'nin hile ve suiistimal uygulamalarına yönelik yaklaşımı da bu gelişmeler ışığında şekillenmiştir.

4. ACFE'NİN HİLE VE SUIİSTİMAL YAKLAŞIMI

1988 yılında kurulan Association Of Certified Fraud Examiners (ACFE- *Uluslararası Sertifikalı Sahtekarlık Denetçileri Derneği*) dünya çapında dolandırıcılık ve suiistimal vakalarının boyutlarının anlaşılması ve tartışılması için önemli bir rol oynadı. Günümüzde 70'ten fazla ülkeden 85.000'den fazla üyesi olan ACFE,

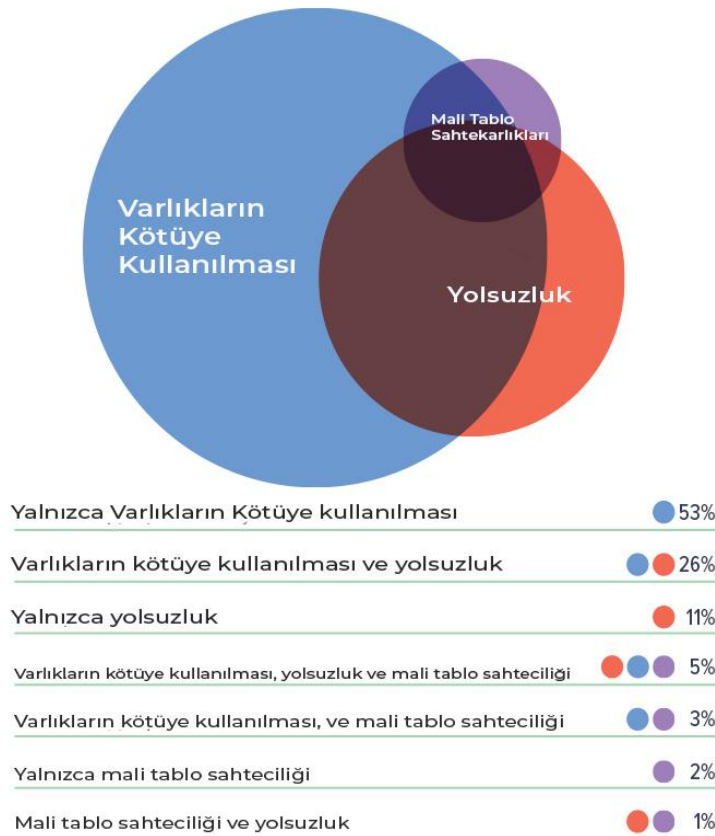
³ MICE modeli tanımı, Money (Para), Ideology (İdeoloji), Coercion (Zorlama) ve Entitlement (Yetkinin kötüye kullanımı) kavramlarının baş harflerinde üretilmiştir

alanında yaygın ve etkili bir kuruluş olarak kısa zamanda dünyanın en büyük dolandırıcılıkla mücadele organizasyonlarından biri haline geldi. ACFE, dünya çapında sahtekarlıkla mücadelede eğitim, raporlama ve enformasyon üretimi yoluyla önemli çalışmalara imza atarken, 1996 yılından bu yana da mesleki dolandırıcılığın dünya çapındaki boyutları, etkileri ve maliyetleri hakkında her tür ve büyüklükteki kuruluşa karşı işlenen binlerce dolandırıcılık vakasından derlediği bilgileri *Report the Nations* başlıklı global raporlarla yayınlamaktadır.

ACFE dolandırıcılık ve suiistimal kavramlarına yaklaşımında geleneksel dolandırıcılık tanımına değil, dolandırıcılık üçgeni teorisinin geliştirilmiş bir yorumuna dayanmaktadır. Bilindiği gibi geleneksel muhasebe sahtekarlığı, genellikle yanlış bir şekilde bir avantaj elde etmek, bir fayda kazanmak veya bir zarardan kaçınmak için finansal tabloların kasıtlı olarak yanlış beyan edilmesi olarak tanımlanmaktadır. (Soltani, 2014: 259). Oysa bu geleneksel tanım hile ve dolandırıcılık uygulamalarının izlenmesini, denetlenmesini ve özellikle önlenmesini engelleyen belirsiz bir bakış açıdır. ACFE (1996) hile ve mesleki dolandırıcılığı, "işveren kuruluşun kaynaklarının veya varlıklarının kasıtlı olarak kötüye kullanılması veya kötüye kullanılması yoluyla kişisel zenginleştirme için kişinin mesleğini kullanması" olarak tanımlamıştır. (ACFE, 2012) ACFE bu tanımıyla dolandırıcılık ve suiistimali en genel anlamda:

- ✓ *Yolsuzluk,*
- ✓ *Varlıkların kötüye kullanılması,*
- ✓ *Mali tablo sahtekarlıkları,* olarak üç ana başlık altında sınıflandırmaktadır.

Bununla birlikte, gerçek dolandırıcılık vakalarında iki veya daha fazla mesleki dolandırıcılık biçiminin görüldüğü davalara da sıklıkla rastlanmaktadır. (Bkz. Şekil 4.)

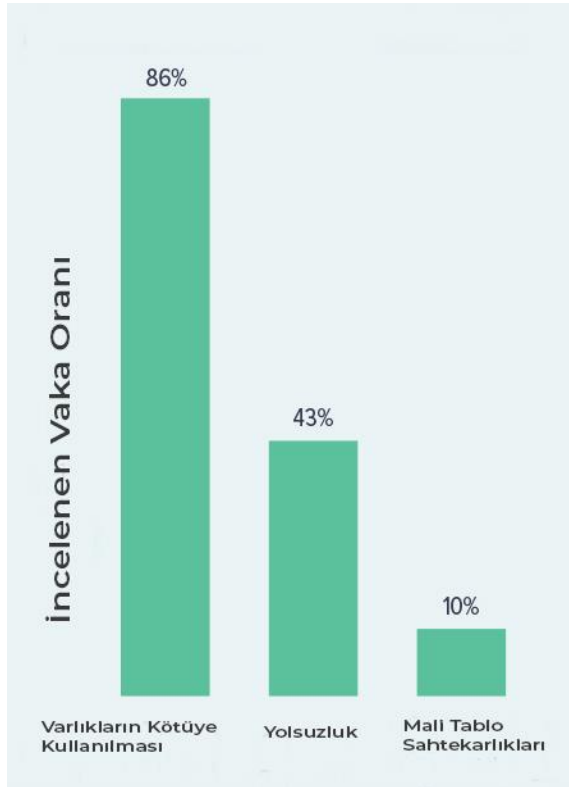

Şekil 4. Mesleki dolandırıcılık ve suiistimal biçimlerinin birarada görünme sıklığı, ACFE.

Kaynak: ACFE (2020), 2020 ed. of the Report to the Nations, syf. 12, <https://www.acfe.com> E.T.:12.09.2020

ACFE tarafından 2019 yılı içinde 125 ülkeden 2504 dolandırıcılık ve suiistimal vakasının incelendiği çalışmanın üçte birinde, suiistimalciler, mesleki dolandırıcılığın üç ana kategorisinden en az ikisini birarada gerçekleştirmiştir. Şekil 4'te belirtildiği gibi, dolandırıcıların yüzde 26'sı hem varlıkların kötüye kullanımını hem de yolsuzluk suçlarını işlerken, yüzde 3'ü kötüye kullanılan varlıkları ve mali tablo dolandırıcılığını birarada gerçekleştirdi. Yüzde 5'i ise her üç kategorideki suiistimali birarada gerçekleştirdiler.

ACFE'nin *yolsuzluk, varlıkların kötüye kullanılması ve mali tablo sahtekarlıkları* olarak sınıflandığı üç ana hile ve mesleki dolandırıcılık türü de şu oranlarda gerçekleşmektedir. (bkz. Şekil 5)

Şekil 5. ACFE, Dolandırıcılık ve suiistimal türlerinin oranları

Kaynak: ACFE (2020), 2020 ed. of the Report to the Nations, syf. 10, <https://www.acfe.com> E.T.:12.09.2020

4.1.Yolsuzluk

ACFE (2010) tarafından kişisel çıkarlar için görevi ihlal eden bir işlemde nüfuzun kullanılması olarak tanımlanan yolsuzluk toplam suiistimal türlerinin yüzde 43'ünü içermektedir. Dünya Bankası bunu kişisel kazanç için kamu görevinin kötüye kullanılması olarak tanımlarken (Dünya Bankası, 1997), ACFE rüşvet, haraç ve çeşitli çıkar çatışmalarını da tanıma dahil eder (ACFE, 2012). Çalışmalar, özellikle kamu sektöründeki yolsuzluğu ekonomik kalkınma ve sosyal konularla ilişkilendirmiştir (Doig & McIvor, 1999).

Ülkelere yönelik ACFE yıllık raporlarında, yolsuzluk 1996'da % 10, 2004'te % 32 ve 2014'te % 36, 2020 'de % 48 olarak hesaplanmakta ve bu da büyüyen bir eğilime işaret etmektedir. (ACFE, 1996, 2004, 2014). Ayrıca, tek başına rüşvetin yılda 1 trilyon doları aştığı tahmin edilmektedir.

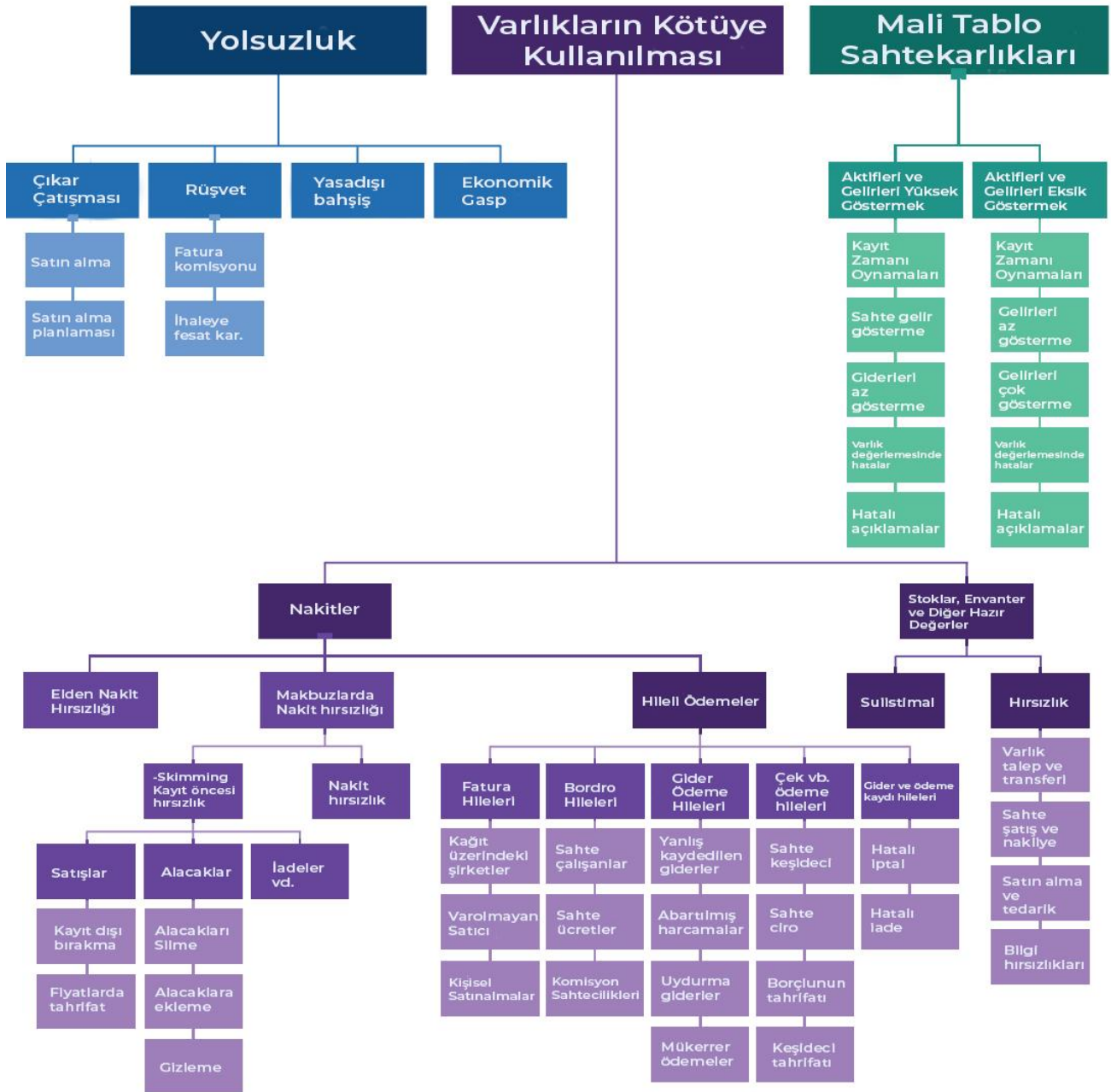
4.2.Varlıkların kötüye kullanılması

ACFE (1996) ve ACFE (2002), varlıkların kötüye kullanılmasını, hırsızlık ve maaş bordrosu dolandırıcılığı da dahil olmak üzere çalışanın organizasyon mülkiyetindeki varlıkları kötüye kullanılması olarak tanımlamaktadır. Bu tür dolandırıcılık, ACFE raporunun ilk baskısında (ACFE, 1996) bildirilen tüm hile ve suiistimale vakaların yüzde 80'ini, 2014 raporunda yüzde 85'ini, (ACFE, 2014), 2020 raporunda ise yüzde 86'sını oluşturmaktadır. (Bkz. Tablo 6.) Özellikle, nakit, envanter ve malzeme hırsızlığı, varlıkların kötüye kullanılmasının yaygın bir şeklidir (ACFE, 1996, 2012). Hırsızlık içeren varlık suiistimalinin, en sık temsil edilen suiistimal türü olduğu görülmektedir (ACFE, 2012).

4.3. Talbo Sahtekarlıkları

Kurumsal dünyanın en büyük küresel zorluklarından biri mali tablo sahtekarlığı sorunudur ve yatırımcılara dünya çapında 500 milyar dolardan fazla zarara neden olduğu tahmin edilmektedir (Rezaee, 2005). Bir kuruluşun mali tablolarının tahrif edilmesi ve yatırımcıları ve alacaklıları önemli ölçüde yanlış beyan edilen mali tablolarla aldatma veya yanıltmaya yönelik kasıtlı bir girişim olarak tanımlanan bir tür mesleki dolandırıcılık türüdür. (ACFE, 2014) Spesifik olarak, gelirlerin fazla gösterilmesi ve az gösterilen masraflar mali tablo sahtekarlığının temel biçimleridir.

ACFE bu üç ana hile, suiistimal ve mesleki dolandırıcılık biçimini aşağıdaki şekilde detaylandırarak sınıflandırmakta ve inceleme konusu yapmaktadır. (bkz. Şekil 6)

Şekil 6. ACFE Mesleki Dolandırıcılık ve Kötüye Kullanım Sınıflandırma Sistemi (Dolandırıcılık Ağacı)

Kaynak: ACFE (2020), 2020 ed. of the Report to the Nations, syf. 11, <https://www.acfe.com/E.T.:22.09.2020>

5. SONUÇ

Günümüzde hile ve suiistimal olguları dünya çapında ekonomik olduğu kadar sosyal sonuçları itibarıyla da büyük etkileri olan vakalardır. Dijital mali sistemlerin gelişmesi sonucunda kimlik sahtekarlıkları, varlıkların kötüye kullanılması, finansal tablo sahtecilikleri gibi hile ve yolsuzluk biçimlerinin büyük bir hızla artması mesleki dolandırıcılık ve yolsuzlukla ilgili devasa sorunlara yolaçmakta, bunların izlenmesi ve önlenmesi başlıbaşına bir uzmanlık konusu haline gelmektedir.

Mesleki dolandırıcılık ve yolsuzlukla mücadelede yeni bakış açısı ve yöntem arayışları muhasebe ve denetim gündemin ilk sıralarına yükselirken, mesleki sahtecilik teorisi de son yirmi yılda önemli gelişmelere sahne olmaktadır.

1988 yılında kurulan ACFE- Association Of Certified Fraud Examiners (Uluslararası Sertifikalı Sahtekarlık Denetçileri Derneği) 70'ten fazla ülkeden 85.000'den fazla üyesi olan alanında yaygın ve etkili bir kuruluş olarak bu konudaki çalışmalara yeni bir boyut kazandırmaktadır.

Hile, suiistimal ve mesleki sahtekarlığı *varlıkların kötüye kullanılması, yolsuzluk ve finansal tablo sahtekarlığı* olarak üç geniş gruba ayırarak inceleyen ACFE bu suiistimal türlerinin takibi ve önlenmesi için geniş bir tanım ve izleme çerçevesi önermektedir. Bu çerçevenin anlaşılması, genişletilmesi, tartışılması ve pratik uygulamaların konusu haline getirilmesi özellikle Türkiye gibi ülkeler için yaşamsal önemdedir.

KAYNAKLAR

ACFE (2020), 2020 ed. of the *Report to the Nations*, <https://www.acfe.com> E.T.:22.09.2020

ACFE (2012), *Report to the Nations: Occupational Fraud and Abuse*

Albrecht, W., Howe, K. & Romney, M. (1984). *Deterring fraud: The internal auditor's perspective*. Altamonte Springs, FL: The Institute of Internal Auditors Research Foundation

Cressey, D. R. (1950), *The Criminal Violation of Financial Trust*. *American Sociological Review*. Vol. 15, No. 6 (Dec., 1950), pp. 738-743

Cressey, D. R. (1953) *Other People's Money: The Social Psychology of Embezzlement*. New York, NY: The Free Press.

Dorminey, J., A. S. Fleming, M. J. Kranacher & R. A. Riley. (2012), *The Evolution of Fraud Theory*. *Issues in Accounting Education* Vol. 27.

Homer, E.M. (2020) *Testing the fraud triangle: a systematic review*, *Journal of Financial Crime* Vol. 27 No. 1, 2020 pp. 172-187, Emerald Publishing Limited 1359-0790, DOI 10.1108/JFC-12-2018-0136

Jack Dorminey, A. Scott Fleming, Mary-Jo Kranacher, and Richard A. Riley, Jr. (2012), *The Evolution of Fraud Theory*, *Issues in Accounting Education*, Vol. 27, No. 2 2012, American Accounting Association pp. 555-579

Kassem, R., Higson, A. (2012), *The New Fraud Triangle Model*, *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences (JETEMS)* 3(3): 191-195

PwC (2020) *Fighting fraud: A never-ending battle*, PwC's Global Economic Crime and Fraud Survey, 2020

Smith, A. (1976) *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 1776, Chicago, IL: The University of Chicago Press (1976).

Soltani, B. (2014). *The Anatomy of Corporate Fraud: A Comparative Analysis of High Profile American and European Corporate Scandals*. *Journal of Business Ethics*, 120(2), 251-274. doi:10.1007/s10551-013-1660-z

Strader, J. K. (2002). *Understanding white collar crime*. Newark, NJ: Lexis Nexis.

Sutherland, E. H. (1939). *The white-collar criminal*. The speech delivered to a joint meeting of the American Sociologist Society and the American Economic Association.

Sutherland, E. H. (1940). *White-Collar Criminality*. *American Sociological Review*, 5(1), 1. doi:10.2307/2083937, p.3

Wolfe, D. T., & Hermanson, D. R. (2004). *The fraud diamond: considering the four elements of fraud*. *The CPA Journal*, 38-42.

Woodward J. D., Jr., N. M. Orlans, and P. T. Higgins. (2003) *Biometrics: Identity Assurance in the Information Age*. Santa Monica, CA: McGraw-Hill.